

ПРИРОДОТЕРАПЕВТИЧНІ МЕТОДИ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Постановка проблеми. Процеси державних перетворень в Україні, що спричинили зміни в соціальних структурах, наповнили їхнє функціонування новим екологічно спрямованим змістом, детермінували потреби у розробці вихідних засад удосконалення та підвищення ефективності екологічної підготовки молоді, що в подальшому позначається на її екологічній практичній діяльності. Екологічно спрямована освіта має забезпечити реальні можливості керуватися у власній екологічній діяльності аналізом зразків світової практики з метою їхнього використання для позитивного розв'язання екологічних проблем в Україні [2, с. 2].

Нині екологічну освіту розглядають як унікальний засіб збереження й розвитку людини, продовження життя людської спільноти. Її провідною метою є не лише усвідомлення новітніх науково-екологічних розробок і досягнень, а й необхідність формування нового екологічного мислення, яке зможе синтезувати наукове знання та етичне ставлення до навколишнього середовища. Екологічна освіта покликана сприяти всебічному розвитку особистості, удосконаленню професіоналізму фахівців, бути могутнім чинником розвитку духовної культури українського народу [1, с. 6].

Аналіз даних медичної статистики свідчить про загрозливий стан здоров'я дітей. Так, унаслідок соціально-політичних, демографічних змін і глобальної екологічної кризи в Україні зростає кількість дітей, які страждають психічними і фізичними хворобами. Тому особливого значення екологічна освіта набуває для дітей з особливими потребами.

Вищезазначене свідчить про нагальну потребу наповнити зміст спеціальної освіти турботою про здоров'я дітей з особливими потребами. Це передбачає запровадження системи педагогічних, медичних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психофізичних функцій, станів, особистісного та соціального статусу дітей. Йдеться про допомогу дитині у кризових ситуаціях, в оптимальній адаптації до нових соціально-економічних і політичних умов.

Проте нині науковці ще мало приділяють уваги позитивному впливові природи на розвиток особистості з обмеженими можливостями і ролі в цьому процесі екологічної освіти. Необхідно переосмислити зміст навчально-виховної роботи з дітьми із психофізичними вадами, впроваджувати нові методи навчання, які передбачають позитивний вплив природи загалом та її окремих об'єктів на психофізичний стан дітей і сприяють розвитку їхньої життєдіяльності.

Відтак велике значення у навчально-виховному процесі дітей з особливими потребами відіграє екологічна освіта, зокрема один із її напрямів – природотерапія, засобами якої можна формувати як позитивне ставлення до природи дітей з психофізичними порушеннями, так і корегувати їхнє психічне і фізичне здоров'я.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Про значні можливості використання природи у корекційних цілях зазначили відомі вчені-дефектологи В. Воронкова, О. Граборов, Г. Дульнев, І. Єременко, Н. Морозова, В. Синьов, Л. Співак та ін. Автори свідчать про необхідність спеціально спрямованого педагогічного керівництва формуванням і розвитком екологічно вихованої особистості з обмеженими можливостями. Вони стверджують, що вивчення природничих наук створює умови не лише для формування у дітей з особливими потребами уявлення про навколишнє середовище, а й сприяє їхньому загальному їх розвитку.

Формування цілей статті. У статті представлено методи природо терапії, які сприяють підвищенню ефективності процесу навчання та виховання дітей з особливими потребами та корекції їхнього психофізичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Надання спеціальній освіті пріоритетності та випереджувального характеру розвитку вимагають оновлення підходів до методів навчання та виховання, що забезпечують усебічний розвиток особистості з особливими потребами.

Своєрідність пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та поведінки дітей з особливостями психофізичного розвитку не дозволяють їм у повному обсязі оволодіти опорними екологічними знаннями, уміннями і навичками, виховати в них усвідомлене ціннісне ставлення до навколишнього світу, сформувати навички природоохоронної поведінки.

Нині традиційні методи навчання орієнтують, переважно, на засвоєння природоохоронної інформації, ігноруючи активні способи адаптації й інтеграції до гармонізації відносин з оточуючим природним середовищем. Ставлення до оточуючого природного середовища формується у процесі взаємодії емоційної, інтелектуальної і вольової сфер психіки людини. Тільки у цьому разі утворюється система психологічних установок особистості.

Таким чином, реалізація завдань екологічної освіти вимагає перегляду не тільки змісту спеціальної освіти, а й методів навчання і виховання дітей з особливими потребами.

Якщо традиційні методи навчання добре відомі кожному педагогу, то методи психолого-педагогічної корекції суб'єктного ставлення до природи, які б сприяли, у свою чергу, корекції психофізичних порушень у дітей, використовуються значно рідше.

Ми вважаємо, що природні об'єкти і явища виступають потужним і необхідним засобом формування особистості. Адже, не володіючи відповідними методами впливу на дітей через природу, педагог сам не зможе розвиватись як гармонійна особистість, використовувати у своїй роботі засоби природотерапії для зміцнення психофізичного здоров'я дітей.

За основу методів природотерапії було взято класифікацію методів психолого-педагогічної корекції суб'єктного ставлення до природи, запропоновану В. Ясвіним [3, с. 301-306]. Ці методи розглядалися нами крізь призму технології підготовки корекційного педагога до використання природотерапії у роботі з дітьми з особливими потребами, вдосконалювались і адаптувались до цієї технології.

Запропоновані нами методи природотерапії, наведені нижче, можуть бути використані у навчально-виховному процесі дітей з порушеннями психофізичного розвитку, за умови спрощення або ускладнення завдання вправ, залежно від віку учасників і рівня їх освіченості. Це в свою чергу дасть змогу реалізуючи оздоровчу та корекційну мету спеціальної освіти.

Розглянемо методи психолого-педагогічної корекції суб'єктного ставлення до природи більш детально.

До першої групи належать методи виховання суб'єктного ставлення до природних об'єктів.

Методи цієї групи дозволяють кардинально змінити характер об'єкт-суб'єктних взаємодій у системі «природні об'єкти – особистість», що, як наслідок, призводить до розвитку «суб'єктної» установки до природного оточення, вибору стратегії реалізації природотерапевтичної діяльності.

Метод екологічної ідентифікації полягає у педагогічній актуалізації постановки дитини на місце того чи іншого природного об'єкта, перенесення себе в оточення, ситуацію, в якій знаходиться цей об'єкт. Цей метод стимулює процес психологічного моделювання стану природних об'єктів, сприяє кращому розумінню цього стану, поглиблюючи тим самим уявлення особистості про даний природний об'єкт.

Використання методу екологічної ідентифікації може бути проілюстровано відповідними природотерапевтичними завданнями. Так, наприклад, дітям на уроці пропонується об'єднатись у групи для проведення конкурсу «Голоси лісу». Суть конкурсу

полягає у якнайточнішому відтворенні голосів лісу (голосом, жестами, мімікою тощо). Перевтілення в образи земних істот чи об'єкти неживої природи породжує умовне злиття з природою, дає можливість відчувати її почуття і потреби, а це в свою чергу сприяє покращенню психоемоційного стану дітей з вадами психофізичного розвитку.

Метод екологічної емпатії (від грецьк. *empathia* – співпереживання) полягає у педагогічній актуалізації співпереживання особистістю стану природного об'єкта, а також співчуття йому. Даний метод передбачає перенесення особистістю власних станів на природні об'єкти і навпаки (природних станів на себе) шляхом ототожнення з ними (співпереживання), а також переживання власних емоцій і почуттів з приводу стану природних об'єктів (співчуття). Метод екологічної емпатії передбачає використання запитань, які стимулюють появу емпатії до живого: «Який настрій у...», «Які почуття у...», «Чи болить рослині або тварині?» тощо. Дітям пропонують такі природотерапевтичні вправи, які сприяють формуванню уяви, фантазії, вихованню дбайливого ставлення до природи, корекції психоемоційного стану.

Метод екологічної рефлексії (від лат. *reflexio* – звернення назад) полягає у педагогічній актуалізації аналізу особистістю своїх дій і вчинків, спрямованих на світ природи, з погляду їх екологічної доцільності. Цей метод стимулює усвідомлення особистістю того, як її поведінка могла б «виглядати» з погляду тих природних об'єктів, «інтересів» яких вона торкається. Для цього дітям пропонується певна педагогічна ситуація, наприклад: ви забули вчасно полити рослини в кабінеті, вдома, на ділянці, клумбі тощо. Потім ставиться запитання: «Що могли б рослини про тебе подумати?». Мета її полягає у сприянні усвідомленому ціннісному ставленню до навколишнього середовища, привчає до самоаналізу своїх вчинків та відповідальної екологічної діяльності по відношенню до природного оточення, покращення емоційного стану, зняття напруги, стресу.

До другої групи належать методи, спрямовані на формування системи екологічних уявлень.

Методи цієї групи формують ставлення особистості до природи передусім когнітивним каналом як за допомогою наукової інформації, так і завдяки мистецтву, а також аналізу лінгвістичного матеріалу тощо.

Метод екологічних асоціацій (від лат. *associare* – з'єднувати) полягає у педагогічній актуалізації асоціативних зв'язків між різними психічними образами у контексті поставленої перед суб'єктом навчання проблеми.

Прикладом реалізації методу екологічних асоціацій у процесі розвитку ставлення до природи може служити використання педагогом вправи «Дерево». Мета її полягає у корекції психоемоційного стану через асоціативний зв'язок з природним об'єктом; у психологічному налаштуванні на навчальну діяльність.

Під час таких вправ діти навчаються мистецтву володіти собою, засвоюють механізми самоаналізу й самооцінки, розвивають уміння приймати рішення, звільнятися від страхів, тривоги, невпевненості у собі.

Метод екологічної лабілізації (від лат. *labilis* – нестійкий) полягає у цілеспрямованому впливові на певні взаємозв'язки в установках особистості, у результаті чого виникає психологічний дискомфорт, обумовлений переживаннями цією особистістю неефективності звичних їй форм екологічної поведінки і діяльності. Цей метод використовується свідомо для підвищення мотивації учасників навчального процесу на виконання екологічної діяльності. Лабілізація буває різного рівня інтенсивності і може породжувати різні почуття: тривоги, сорому, провини, розчарування, агресії, невпевненості, безпорадності тощо. Відчувати і перебороти лабілізацію допомагає створена педагогом упродовж заняття атмосфера доброти, доброзичливості, довіри, безпеки.

Метод екологічно-емоційного впливу спрямований на розвиток етичних відносин і почуттів, формування в особистості екологічно прийнятних стереотипів поведінки і діяльності в оточуючому природному середовищі. Цей метод є цілком завершеною

технологією для формування і розвитку у дітей з особливими потребами почуття поваги до природи і розкриття її універсальної цінності для свого здоров'я. Він передбачає чуттєве сприйняття реального оточуючого природного середовища у ході його дослідження чи спостереження за окремими природними об'єктами чи явищами, у результаті чого відбувається позитивний вплив об'єкта дослідження на психофізичний стан людини. Яскравим прикладом цього є вправи-релаксації. Проведення релаксаційних вправ дасть змогу дітям із проблемами у розвитку керувати своїми емоціями, знімати перевтому (навчальні та фізичні навантаження), переносити стреси з найменшими нервовими втратами.

До третьої групи належать методи, що навчають конкретним практичним стратегіям і технологіям екологічної діяльності.

Методи цієї групи сприяють формуванню суб'єкт-етичного ставлення до природних об'єктів у процесі здійснення діяльності, спрямованої на світ природи. Вони передбачають стимулювання стратегії допомоги світу природи і засвоєння відповідних технологій, що дозволяють людині «брати участь» у природних процесах.

Метод екологічної експектації (від лат. *expectatio* – очікування, інтерес) передбачає педагогічну актуалізацію емоційно насичених очікувань майбутніх контактів особистості з природою. Цей метод дозволяє стимулювати суб'єктифікацію природних об'єктів ще до безпосереднього контакту з ними.

Педагог заздалегідь готує дітей до зустрічі з природними об'єктами, вони психологічно налаштовуються на цю зустріч, щоб відповідати екологічним нормам і тим «вимогам», які висуваються світом природи.

Завдання педагога полягає у тому, щоб підготувати дітей до позитивної зустрічі з природою, до партнерського спілкування з нею. Метою такої зустрічі є поспостерігати, послухати, відчутти, торкнутися, замалювати, сфотографувати і в результаті одержуються приємні емоції, тобто покращити психофізичне здоров'я дітей з проблемами у розвитку.

Метод ритуалізації екологічної діяльності. Ритуал (від лат. *ritualis* – обрядовий) – це, по суті, дія, що здійснюється внаслідок своєї символічної важливості та спроможності викликати емоції у присутніх. Отже, за допомогою цього методу, можна підвищити суб'єктивну значимість світу природи, створити чи підсилити мотивацію екологічної активності особистості, керувати стратегіями її екологічної діяльності, стимулювати до вдосконалення технології цієї діяльності. Важливим елементом цього методу є використання відповідної символіки (емблема, девіз тощо). Під час заняття серед природи дітям пропонується, наприклад, вправа «Ритуали і традиції» (створити свій ритуал будь-якої діяльності, пов'язаної з природою: очищення джерела або річки від забруднення, посадка дерев у лісі, парку, організація спостереження за екологічним станом лісу, річки, утилізація і переробка побутового сміття тощо). Метою її є розвиток екологічного світогляду, корекція мети взаємодії з об'єктами природи, покращення психоемоційного стану від спілкування з природою. Такі вправи пробуджують творчу діяльність, відновлюють енергію, збуджують здатність імпровізувати природний рух, що дає можливість злитися з природою. Така взаємодія з природою зміцнює психофізичне здоров'я дітей з психофізичними вадами.

Метод екологічної турботи передбачає педагогічну актуалізацію екологічної активності особистості, спрямованої на надання допомоги і сприяння благу природних об'єктів. Метод стимулює прояв співчуття, співучасті, підтримки, піклування, тобто активну участь у життєвих ситуаціях природних об'єктів. Окрім того, піклування про світ природи мотивує не лише до накопичення знань і умінь, а й до практичної їх реалізації. Творче завдання з елементами природотерапевтичної методики, яка включає використання різноманітних засобів природотерапії (кольоротерапія, рослинотерапія, звукотерапія, фітотерапія, тощо) «Книга Дерева» пропонується дітям для самостійного опрацювання під час довготривалих індивідуальних спостережень за природними об'єктами. Мета завдання полягає у розвитку позитивного сприйняття самих себе в

процесі спостереження за природними об'єктами, зміцнення особистого психофізичного здоров'я, корекції порушень у психофізичному розвитку дитини.

Такі творчі завдання дають змогу відчувати свою спорідненість з природою, розуміння того, що все у навколишньому світі взаємопов'язане, а значить заслуговує нашої відповідальності і ціннісного ставлення, адже це є необхідним для психофізичного здоров'я кожної людини.

Висновок. Отже, використання корекційними педагогами у роботі із дітьми з особливими потребами методів психолого-педагогічної корекції суб'єктного ставлення до природи, спрямованих на становлення емоційно-ціннісної сфери взаємовідносин дитини з природою, сприяє формуванню інтересу до еколого-природотерапевтичних проблем, підвищенню ефективності процесу навчання та виховання дітей з особливими потребами та корекції їхнього психофізичного розвитку.

Література:

1. Лук'янова Л. Б. Екологічна освіта у професійно-технічних навчальних закладах: теоретичний і практичний аспекти : [монографія] / Л. Б. Лук'янова. – К. : Міленіум, 2006. – 252 с.
2. Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Шмалей Світлана Вікторівна. – Херсон, 2004. – 534 с. – Бібліогр. : с. 438-478.
3. Ясвин В. А. Психология отношения к природе / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2000. – 456 с.

Стаття присвячена теоретичним і методичним аспектам використання природотерапії у роботі з дітьми з особливими потребами. У статті розглядаються природотерапевтичні методи, що сприяють підвищенню ефективності процесу навчання та виховання дітей з особливими потребами та корекції їхнього психофізичного розвитку.

Ключові слова: природотерапія, природотерапевтичні методи, діти з особливими потребами.

Статья посвящена теоретическим и методическим аспектам использования природотерапии в работе с детьми с особыми потребностями. В статье рассмотрены природотерапевтические методы, которые содействуют повышению эффективности процесса обучения и воспитания детей с особыми потребностями и коррекции их психофизического развития.

Ключевые слова: природотерапия, природотерапевтические методы, дети с особыми потребностями.

This article is devoted to theoretical and methodological aspects of the use nature therapy in working with children with special needs. The article examined the nature therapeutic methods which contribute to efficiency of a process of training and education of children with special needs and to correct their mental and physical development.

Keywords: nature therapy, nature therapeutic methods, children with special needs.